

Сучасний рівень продовольчого забезпечення в Україні

Сегеда С.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто питання сучасного рівня продовольчого забезпечення України та її областей за основними видами продуктів харчування. Визначено споживання основних видів продуктів харчування в динаміці по країні в розрахунок на одну особу. Виявлено відмінності у кількості споживання основних продуктів харчування в розрізі областей та структурі продовольства. Розраховано індикатори достатності споживання продуктів харчування по відношенню до раціональних норм харчування. Виявлено основні причини зниження споживання продуктів харчування населенням країни, а також дисбалансів в споживанні продовольства.

Ключові слова: аграрно-продовольчий ринок, попит, рівень споживання, індикатор достатності споживання, раціональна норма споживання, мінімальна норма споживання.

Сегеда С.А. СОВРЕМЕННЫЙ УРОВЕНЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрен вопрос современного уровня продовольственного обеспечения Украины и её областей по основным видам продуктов питания. Определено потребление основных видов продуктов питания в динамике по стране в расчете на одного человека. Обнаружены различия в количестве потребления основных продуктов питания в разрезе областей и структуре продовольствия. Рассчитаны индикаторы достаточности потребления продуктов питания по отношению к рациональным нормам потребления. Обнаружены основные причины снижения потребления продуктов питания населением страны, а также дисбалансов в потреблении продовольствия.

Ключевые слова: аграрно-продовольственный рынок, спрос, уровень потребления, индикатор достаточности потребления, рациональная норма потребления, минимальная норма потребления.

Seheda S.A. THE CURRENT LEVEL OF FOOD SECURITY IN UKRAINE

The article deals with the current level of food security of Ukraine and its regions by major types of food. Calculated consumption of basic kinds of food in the dynamics of the country in per capita. Discovered the differences in the amount of consumption of staple foods in terms of regions and the structure of food. Calculated adequacy indicators of food consumption in relation to rational nutritional standards. Discovered the basic reasons for reducing food consumption of the population, and imbalances in the consumption of food.

Keywords: agro-food market, demand, level of consumption, adequacy indicator of consumption, rational consumption rate, minimum rate of consumption.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фізична доступність продовольства передбачає безперебійне надходження основних харчових продуктів в місця їх споживання в таких обсягах, що є достатніми для задоволення потреб. Економічна доступність в рамках продовольчої безпеки означає можливість придбання населенням продуктів харчування відповідно до мінімальних норм харчування при сформованому рівні цін і доходів різних груп населення. Крім цього, країна має гарантувати мінімальні вимоги до безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини.

В Україні після здобуття незалежності відбулася зміна акцентів в проблемі доступності продовольства населенню. Якщо до 1990 року головною причиною був загальний дефіцит продовольчих продуктів, то в ринкових умовах – дефіцит доходів населення.

Проте проблема фізичної доступності продовольства себе не вичерпала. Споживчу кооперацію змінили приватні підприємці, які неохоче торгують у віддалених, малонаселених, важкодоступних населених пунктах, де спостерігається дуже низький платоспроможний попит. Тому вони обслуговують великі населені пункти, районні центри.

В Україні зростання цін на аграрно-продовольчому ринку створює видимість його збалансованості і знижує можливості різних верств населення купувати в певному розмірі і асортименті продовольчі продукти за сформованими цінами. За роки проведення соціально-економічних реформ в суспільстві зменшилися доходи населення, різко знизився рівень життя, платоспроможний попит населення. В контексті згаданих реформ особливої ваги набуває дослідження рівня про-

довольчого забезпечення в Україні як основи успішного функціонування аграрно-продовольчого ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку вітчизняного аграрно-продовольчого ринку присвячено значну кількість робіт. Вагомий внесок зробили В.І. Бойко, В.М. Бондаренко, В.І. Власов, С.Л. Ганначенко, А.С. Гізатова, С.І. Дем'яненко, Ю.С. Коваленко, І.Г. Кириленко, Є.М. Кирилук, М.Ю. Коденська, П.М. Макаренко, Х.З. Махмудов, Л.В. Молдован, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, О.М. Шпичак, О.В. Шубравська. Їх праці є ґрунтовними, проте мінливість економічного середовища постійно вносить зміни в тенденції продовольчого забезпечення в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сучасного рівня продовольчого забезпечення країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень життя населення є узагальнюючою характеристикою стану соціально-економічного потенціалу країни, чинником соціальної стабільності. Він виражається сукупністю життєвих благ, які споживаються населенням переважно за місцем проживання. Існування різних систем показників визначає рівень життя населення, свідчить про відсутність єдиної методики його оцінки. Проте для його характеристики використовуються дві основні групи показників: споживання найважливіших харчових продуктів і грошові доходи населення.

За 2000–2013 роки в Україні спостерігається зростання основних показників, що характеризують рівень життя населення: реальних грошових доходів населення, реальної нарахованої заробітної плати і реального розміру призначених місячних пенсій. Купівельна спроможність номінальних грошових доходів населення, виражена через їх товарний еквівалент, виросла практично по всіх досліджуваних продовольчих товарах [1; 7].

Потреба населення країни в продовольстві визначається фізіологічними нормами споживання на одну особу. При наблизненні споживання продуктів харчування до раціональних норм зростає інтерес населення до якісних, насамперед екологічних, характеристик продовольства. І, навпаки, з погіршенням раціону харчування виникає необхідність відстеження не стільки структури споживання основних харчових продуктів (молочні, м'ясні, хліб, картопля, цукор, фрукти й овочі), скільки праг-

нення не допустити довготривалого дефіциту калорійності харчування, що може призвести до фізичного виснаження зі всіма наступними негативними наслідками для генофонду країни. Очевидно, чим нижче рівень споживання продовольства в країні, тим вище значущість цієї складової в системі національної безпеки.

З переходом до ринкових відносин значно змінилися рівень і структура споживання продовольства населенням, на які впливає низка чинників: національні особливості харчування; географічне положення; клімат території; віковий склад населення; організаційно-економічні фактори, що визначають обсяги власного виробництва продовольства, його доведення до споживачів, можливості ввезення дефіцитних видів продовольства і сировини для його виробництва, наближеність до споживачів [3].

Аналіз споживання на одну особу основних харчових продуктів в країні свідчить про те, що аграрно-продовольчий ринок України функціонує в умовах низького попиту основної маси населення практично на всі види продовольства. Сформований рівень споживання практично по всіх продуктах перебуває нижче рівня 1990 року: м'яса і м'ясопродуктів – на 32,8%, молока і молокопродуктів – на 33,2%, яєць – на 46,3, картоплі – на 47,3%. Меншою мірою скоротилося споживання риби і рибопродуктів – на 9,7%, та овочів і баштанних – на 3,9%, відновився обсяг споживання рослинної олії; а споживання фруктів і ягід збільшилось на 88,3% (табл. 1).

Зростання доходів сприяло збільшенню споживання більшої частини продукції, але споживання молока і молочних продуктів, картоплі, овочів продовжує скорочуватися.

Значне зменшення споживання стосується таких продуктів, як м'ясо і м'ясопродукти (-17,5%), риба і рибопродукти (-18,9%), молоко і молокопродукти (-40,8%). Водночас за аналізований період споживання картоплі збільшилось на 3,4%, яєць – на 13,6%, олії – на 10,8%, овочів і баштанних культур – на 58,5%. Ця тенденція свідчить про економічну кризу всередині країни, коли через суттєве зростання цін на продукти харчування населення стало обмежувати себе в їх споживанні. Відповідно, населення все більше стало споживати дешевих хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів. Тобто власні енергетичні потреби населення країни забезпечує за рахунок дешевих (доступніших) продуктів, що свідчить про незбалансованість його харчування. Споживання таких важли-

**Споживання основних продуктів харчування в Україні
з розрахунку на одну особу за рік, кг**

Продукти	Мінімальні норми*	Раціональні норми**	Рік***							
			1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
М'ясо і м'ясопродукти	52	80	68	39,0	32,8	39,1	52,0	51,2	54,4	56,1
Молоко і молокопродукти	341	380	373,0	244,0	199,1	225,6	206,4	204,9	214,9	220,9
Яйця, штук	231	290	272	171	166	238	290	310	307	309
Хліб і хлібопродукти	94	101	141	128	124,9	123,5	111,3	110,4	109,4	108,4
Картопля	96	124	131	124	135,4	135,6	128,9	139,3	140,2	135,4
Овочі й баштанні	105	161	103,0	97	101,7	120,2	143,5	162,8	163,4	163,3
Плоди, ягоди, виноград	68	90	47,0	33,0	29,3	37,1	48,0	52,6	53,3	56,3
Риба і рибні продукти	12	20	18,0	3,6	8,4	14,4	14,5	13,4	13,6	14,6
Цукор	32	38	50,0	32,0	36,8	38,1	37,1	38,5	37,6	37,1
Олія	8	13	12,0	8,2	9,4	13,5	14,8	13,7	13,0	13,3

* затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 року № 656;

** за термінологією МОЗ України «Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 роки»;

*** статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України» (2014 рік).

вих для організму людини продуктів, як м'ясо, молоко, риба, плоди і фрукти, значно зменшилось, хоча й має тенденцію до зростання протягом 2005–2013 років.

Дослідження рівнів споживання основних продовольчих продуктів в розрізі регіонів України показало певну їх диференціацію за областями. Розрахунки показують, що споживання м'яса і м'ясопродуктів в розрізі регіонів України протягом 1990–2013 років суттєво зменшилось. В базовому 1990 році лише в Київській області споживання м'яса на одну особу перевищувало раціональну норму (80 кг) і складало 82 кг. Високий рівень споживання мали також Луганська (79,9 кг), Миколаївська (77,2 кг), Кіровоградська (76,5 кг), Донецька (73,8 кг) і Запорізька (73,3 кг) області. Проте за часи ринкових перетворень споживання м'яса і м'ясних продуктів різко знизилось і навіть було меншим за мінімально рекомендовану норму (52 кг на одну особу), яка визначена Постановою Кабінету Міністрів України № 656. В 2013 році лише 12 областей України мали рівень споживання вище мінімальної норми: Київська (72,7 кг), Донецька (67,7 кг), Дніпропетровська (60,1 кг), Харківська (58,3 кг), АР Крим (57,7 кг), Кіровоградська (57,2 кг), Черкаська (55,6 кг), Полтавська (55,0 кг), Запорізька (54,6 кг), Вінницька

(54,0 кг), Волинська (52,6 кг) і Хмельницька (52,0) області. Споживання м'ясних продуктів в решті областей перебуває на рівні, що нижче за мінімально рекомендований рівень.

Ще більш суттєвим було зниження споживання населенням молока і молокопродуктів протягом 1990–2013 років. В базовому 1990 році лише в семи областях України рівень споживання молока та молокопродуктів перевищував раціональну норму (380 кг на одну особу): Київська (445,3 кг), Житомирська (434,4 кг), Волинська (409,0 кг), Чернігівська (396 кг), Рівненська (389,8 кг), Чернівецька (382,1 кг) і Луганська (381,6 кг) області. Проте протягом 1991–2013 років споживання молока і молокопродуктів різко знизилось і було значно меншим за мінімальну норму (341 кг на одну особу). В 2013 році найвищий показник споживання молока і молокопродуктів був у Івано-Франківській області – 269,8 кг на одну особу за рік. Цей показник нижче за мінімально рекомендований рівень на 71 кг.

Проведені нами розрахунки показують, що споживання яєць в розрізі регіонів України протягом 1990–2013 років суттєво збільшилось. В базовому 1990 році лише в шести областях України споживання яєць на одну особу за рік перевищувало раціональну норму (290 шт.): Одеській (355 шт.), Чернігів-

ській (324 шт.), Сумській (311 шт.), Харківській (298 шт.), Київській (298 шт.) і Кіровоградській (294 шт.) областях. Проте за часи ринкових перетворень споживання яєць різко збільшилось. В 2013 році вже в 22 областях України рівень споживання яєць на одну особу за рік перевищував раціональну норму. Нижче вказаної норми споживання яєць було лише в Закарпатській (288 шт.), Волинській (286 шт.) та Івано-Франківській (268 шт.) областях.

Стабільністю споживання протягом 1990–2013 років відзначаються хліб та хлібопродукти. Розрахунки засвідчують, що споживання цього продукту в розрізі регіонів України за аналізований період зменшилось лише на 23,1%. В базовому 1990 році в усіх областях України спостерігається перевищення споживання хліба і хлібопродуктів понад раціональну норму (101 кг). В 2013 році в Київській області споживання хліба і хлібопродуктів склало 88 кг на одну особу, а в Донецькій – 100,7 кг. В решті областей споживання цього продукту більш ніж перевищувало раціональну норму. Головним чинником такого стабільно високого рівня споживання хліба і хлібопродуктів є їх дешевизна і легкість приготування.

Традиційно високим для України є показник споживання населенням картоплі. Розрахунки показують, що в базовому 1990 році рівень споживання картоплі на одну особу за рік перебував на досить високому рівні і лише в Одеській (67,7 кг), Донецькій (76,8 кг), Дніпропетровській (91,3 кг), АР Крим (92,4 кг), Запорізькій (97,9 кг), Луганській (98,7 кг), Харківській (115,7 кг) і Закарпатській (118,7 кг) областях перебував нижче раціонального рівня (124 кг). Вже в 2013 році в усіх областях рівень споживання картоплі перевищував мінімальну норму (96 кг). Крім того, спостерігається занадто високе споживання картоплі у головних виробниках цього продукту. Водночас у восьми областях рівень споживання все ще залишається нижче раціональної норми споживання продукту. Проведений аналіз показав, що стабільно високий рівень споживання картоплі населенням України пов'язаний з високою доступністю цього продукту для споживачів.

Дослідження споживання овочів і баштанних продовольчих культур на одну особу показало, що в базовому 1990 році воно в більшості областей було нижче мінімальної норми (105 кг). Вище цієї норми споживання овочів було в Херсонській (159,8 кг), Черкаській (128,1 кг), Кіровоградській (128,1 кг), Запо-

різькій (126,6 кг), Миколаївській (123,1 кг), АР Крим (111,2 кг), Чернігівській (110,5 кг), Дніпропетровській (110,3 кг), Полтавській (109,9 кг), Київській (106,7 кг) і Сумській (106,3 кг) областях. Більшість з цих областей – традиційні виробники овочів в Україні. Проте за час ринкових перетворень відбулось суттєве збільшення споживання овочів і баштанних культур. В 2013 році в 14 областях країни рівень споживання вказаної продукції перевищив раціональну норму (161 кг). Більшість західних (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька) і північних (Волинська, Житомирська, Рівненська, Сумська) областей України не є основними виробниками овочевих культур, тому рівень споживання в зазначених регіонах ще не є достатнім.

Запровадження ринкових відносин в Україні негативно позначилось на споживанні плодів, ягід і винограду. Аналіз засвідчив, що в базовому 1990 році споживання цієї продукції в розрізі регіонів країни було досить низьким. Вище мінімальної норми (68 кг) споживання плодів було лише в Закарпатській (94,8 кг), АР Крим (86,6 кг), Чернівецькій (85,9 кг), Волинській (77,2 кг) і Одеській (75,9 кг) областях. До 2000 року в країні спостерігалось суттєве зниження рівня споживання плодів, ягід і винограду до 29,3 кг на одну особу за рік в середньому по країні. Проте з 2005 року простежується повільне зростання споживання плодової продукції. В 2013 році в більшості областей показник споживання плодів, ягід і винограду перевищував дані 1990 року. Але рівень споживання на одну особу вище мінімальної норми спостерігався лише в Київській області (75,9 кг). Раціональної норми споживання плодів (90 кг) не було досягнуто в жодному з регіонів. Таким чином, в усіх регіонах України спостерігається низький рівень споживання плодів, ягід і винограду. Головною причиною є висока ціна на вказану продукцію та низький рівень купівельної спроможності населення країни.

Наші розрахунки показали, що недостатнім в Україні є також споживання риби та рибних продуктів. В 1990 році рівень їх споживання в 4 областях перевищив раціональну межу (20 кг), в 19 областях – мінімальну межу (12 кг). Проте вже в 1995 році середній показник споживання риби по Україні склав 3,6 кг на одну особу. Ця проблема залишається актуальною і сьогодні. В 2013 році лише в 18 областях споживання риби і рибопродуктів перевищувало мінімальну норму.

Індикатори достатності споживання продуктів харчування на одну особу

Продукти	Показники достатності споживання								Характеристика індикаторів
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	
М'ясо і м'ясопродукти	0,850	0,488	0,410	0,489	0,650	0,640	0,680	0,701	незадовільний
Молоко і молокопродукти	0,982	0,642	0,524	0,594	0,543	0,540	0,566	0,581	незадовільний
Яйця, штук	0,938	0,590	0,572	0,821	1,000	1,070	1,058	1,066	оптимальний
Хліб і хлібопродукти	1,396	1,267	1,237	1,223	1,102	1,090	1,083	1,073	оптимальний
Картопля	1,056	1,000	1,092	1,094	1,040	1,120	1,131	1,092	оптимальний
Овочі й баштанні	0,640	0,602	0,632	0,747	0,891	1,010	1,015	1,014	оптимальний
Плоди, ягоди, виноград	0,522	0,367	0,326	0,412	0,533	0,580	0,592	0,626	незадовільний
Риба і рибні продукти	0,900	0,180	0,420	0,720	0,725	0,670	0,680	0,730	незадовільний
Цукор	1,316	0,842	0,968	1,003	0,976	1,010	0,989	0,976	незадовільний
Олія	0,923	0,631	0,723	1,038	1,138	1,050	1,000	1,023	оптимальний

Традиційно високим в Україні залишається споживання цукру. Проте якщо в 1990 році споживання цукру на одну особу перевищувало раціональну норму (38 кг) в усіх регіонах країни, то в 2013 році – лише в 11. В решті областей рівень споживання цукру перевищував лише мінімальну норму (32 кг).

Також високим в Україні є споживання олії. В 1990 році середній рівень споживання олії на одну особу в країні склав 11,6 кг, а в Запорізькій, Донецькій, Херсонській, Закарпатській, Луганській і Миколаївській областях цей показник перевищував рекомендовану норму споживання (13 кг). Висока кон'юнктура на соняшник, ріпак, сою на внутрішньому і зовнішніх ринках сприяла різкому збільшенню виробництва олійних культур в країні, а відповідно, і споживанню населенням продуктів їх переробки. В 2013 році норма споживання олії на одну особу в 15 областях України вже перевищувала раціональну норму, в решті регіонів – мінімальну норму (8 кг).

Розрахунок індикаторів достатності споживання основних продовольчих продуктів населенням України, тобто визначення співвідношення між фактичним споживанням й

раціональними нормами споживання, засвідчив, що фактичні рівні споживання населенням країни протягом 1990–2013 років з більшої частоти видів продовольства перебували нижче рекомендованих показників (табл. 2).

Висновки з цього дослідження. Розраховані суттєві відмінності між областями України в структурі споживання продовольчих продуктів свідчать про необхідність детального вивчення продовольчих проблем країни, а також причин їх виникнення в розрізі областей України. Зокрема, очевидно, що для досягнення рівня розвинених країн має життєво важливе значення об'єднання кількісних параметрів з якісними з точки зору раціонального харчування. Особлива увага має бути приділена продуктам з низьким рівнем холестерину, а саме овочам і фруктам, риби та рибопродуктам з низьким вмістом жиру, молочним продуктам.

Беручи до уваги поточний стан національного виробництва і споживання, вважаємо, що їх подальший розвиток має бути життєво важливим компонентом національної економічної політики як на рівні країни, так і на рівні областей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ильина З.М. Продовольственная безопасность: теория, методология, практика / З.М. Ильина. – Минск : Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – 230 с.
2. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / [Б.Й. Пасхавер, Л.В. Молдован, О.В. Шубравська] // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 3–9.

3. Продовольча безпека України / [П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов] // Економіка АПК. – 2009 – № 10 – С. 3–7.
4. Власенко Н.С. Сільське господарство України за 2013 рік / Н.С. Власенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Власенко Н.С. Рослинництво України за 2013 рік / Н.С.Власенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Власенко Н.С. Тваринництво України за 2013 рік / Н.С.Власенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Research on production and consumption of food in the regions of the Republic of Kazakhstan / [A. Gizatova, L. Tarshylova, A. Kazambayeva] // Actual problems of economics. – 2014. – № 4 (154). – P. 294–301.